

- na to kako devijant doživljava društvene ustanove i ustanove društvene kontrole;
- na djelovanje mehanizma socijalne kontrole;
- na uzroke nastanka društvenih devijacija.

Na samom kraju svratimo pozornost čitaocima da se radi o jednom konciznom pristupu problemu društvenih devijacija, te da su autori svojim prikazima pridonjeli da knjiga zadovolji temeljnu teorijsku potrebu za upoznavanjem ove tematike, osobito ako znamo da je oblast proučavanja društvenih devijacija relativno nerazvijena.

Ova knjiga u potpunosti zaslužuje interes ne samo studenata sociologije i prava kojima se pruža prilika da čitanjem steknu jedan novi teorijski uvid u ovu problematiku, već i stručnjaka koji se bave ovom tematikom, ali i interes šire čitalačke javnosti.

Suzana Ivković

Edgar Morin

KAKO MISLITI EVROPU

Svjetlost, Sarajevo, 1989

Postoji li uopće Evropa? Može li se misliti, jesti, putovati, jednom riječju, živjeti evropski? Nije li Evropa samo geografska obmana, »lonac za taljenje« ikompatibilnih civilizacija i kultura? Što je to evropska kultura? Da li su njene zasade u starome Rimu, na Orijentu ili u Skandinaviji? Danas kada se Evropa teži ujediniti u veliku konfederaciju, postavlja se pitanje: hoće li različitosti biti produktivne?

Ukoliko uopće postoji evropsko jedinstvo, ono zacijelo počiva na nejedinstvu i razno-

vrsnosti. »Evropa je geografski pojam bez granica s Azijom i povijesni pojam s granicama koje se mijenjaju. To je pojam s mnoštvom lica koja se ne bi mogla postaviti na istu podlogu a da pri tom slika ne bude mutna... Svoje jedinstvo Evropa ima samo kroz mnogostrukost. Ono što plete njeno samo jedinstvo, koje je i samo pluralističko i proturječno, to su interakcije naroda, kultura, klasa i država. Moderna Evropa se samo oblikovala u jednom rasplodnom kaosu u kome su skupa povezane sile reda, nereda i organizacije.« Tako govori Edgar Morin o »Evropi poslije Evrope«. A kakva je bila ona prva, supstratna Evropa?

S pojavom kršćanstva nastaju i navlastite evropske karakteristike. Države-nacije, humanizam i nauka, ali paradoksalno, tek s težnjama da se te vrednote ugroze misli se na pojam Evrope. Autor kaže da mu nije namjera da misli i žali za prošlom Evropom, već da skicira neke pretpostavke njenog suvremenog duha. Ne može se, međutim, pisati o Starom kontinentu a da se ne piše njegova povijest. Zna to Morin, on je veliki erudita, stoga se dobar dio njegove knjige bavi upravo prošlim događanjima, na raskršćima povijesti.

U početku Evrope ne postoji neki prvobitni princip koji ju utemeljuje. Grčki i latinski nastupaju s njene periferije i prethode joj, kršćanski princip dolazi iz Azije i u Evropi doživljava ekspanziju krajem prvog tisućljeća. Tek u metežu naroda koji su pokoreni i koji su bili osvajači, koji su latinizirani, romanizirani i slavizirani ovi principi će djelovati, potresati i miješati se prije nego li se udruže i suprotstave.

Iako je za većinu evropskih naroda kršćanstvo bilo presudnog značenja u njihovom razvitku, pa se stoga smatra izvornim evropskim identitetom, kršćanska religija nije navlastito evropsko svojstvo. Nastavši u Judeji, proširivši se na Malu Aziju, Evropu je kršćanstvo relativno kasno pohodilo. Konstituirajućom evropskom crkvom, paradoksalno za današnji način razmišljanja o tome, možemo smatrati Islam. Arapska osvajanja Orijenta i sjeverne Afrike, spriječila su gotovo tri stoljeća prodor kršćanstva na Stari kontinent. »Može se

stoga reći, smatra Morin, da je u prvo vrijeme Islam činio Evropu, suzbijajući kršćanstvo, a da se kasnije Evropa stvarala protiv Islama, potiskujući ga kod Poitiera«.

Srednjevjekovna Evropa bila je u svim svojim aspektima kršćanska. Međutim, kršćanstvo je vrlo brzo postalo faktorom njena razjedinjenja. Raskol između pravoslavlja i katolicizma 1054. godine, koji slijedi kao rezultat međusobnog izopćavanja Pape i Patrijarha Keralarijusa, održao se do dana današnjeg. Religiozni rascjep Istok-Zapad pogodio je cijelu Evropu. Bizant je konvertirao Ruse, Srbe, Bugare a Rim Poljake, Bohemljane, Madare.

Bilo bi, ipak, pogrešno zaključiti kako su sukobi različitih teističkih usmjerenja imali isključivo negativne posljedice na razvitak Evrope. Poremećaji ravnoteže, sukobi, neredi i pobune koji potresaju taj dio globusa u nastajanju, ne spriječavaju, nego naprotiv, podstiču ekonomski društveni, kulturni i politički razvoj. Ta će činjenica ubrzo postati »differentia specifica« Evrope u odnosu na druge kontinente. Borbe klasa, država, naroda, religija, ideja, učinile su Evropu pluralnim, dinamičnim, samoprevladavajućim kontinentom. Od trenutka kada se prvi puta misli Evropu, ona se stvara u organiziranoj anarhiji, međusobnoj interakciji nespojivih sklopova i kulturnih koncentrata. »Kao ni ekosistem — tumači Morin — Evropa nikada nema jednu glavu, jedan mozak, jedno središte, nego mnoštvo mozгова i bezbroj središta. Kao što eko-sistem izvire iz inter-retrodjelovanja koja se pletu, povratno djelujući na njegove komponente i prisutan je unutar bića koja u njemu postoje, tako i Evropa neprimjetno prisustvuje u svemu što je evropsko.

Jedno od ključnih pitanja koje se postavlja kada želimo razmišljati o Evropi, jest, da li postoji evropska kultura? Moglo bi se ustvrditi da postoji nešto što bi se moglo nazvati židovsko-kršćansko-grčko-latinskim kulturnim kololetom. Na toj kulturnoj potki Evropa je stvorila jednu poprilično originalnu civilizaciju koju karakteriziraju duhovnost, humanizam, racionalnost i demokracija. »No da li je takav stav, pita se autor, samo mit koji Evropljani

gaje sami o sebi i citira Jean Baptiste Durosellea koji kaže: »Kada mi kažu da je Evropa postojbina prava, ja pomislim na samovolju; da je zemlja ljudskog dostojanstva, mislim na rasizam; da je zemlja razumna, mislim na romantičko sanjarenje. Pravdu nalazim u Pensilvaniji, ljudsko dostojanstvo u arapskih nacionalista, a razum svuda u univerzumu ako je točno ono što Descartes kaže, da je zdrav razum najbolje podjeljena stvar na svijetu.« Ova poznata Duroselleova misao, po nama je samo dokaz koliko je teško, gotovo nemoguće, misliti Evropu kao cjelinu, a da se pritom ne upadne u klasičnu logičku pogrešku »part pro toto«. Gotovo da ne postoji tvrdnja za koju se negdje na Starom kontinentu ne bi moglo naći opravdanja. Heterogena i raznolika, poput vremesne žene, Evropa pruža priliku za apologiju svakojakih teza. Tržište ideja, evropski je specificum, koji se ogleda u umjetnosti, nauci, životu općenito. Transevropski umjetnički tokovi kao što su bili romanika (XI stoljeće), gotika (XIII stoljeće) ili renesansa, dokazuju da je kulturnu difuziju, ali i simultano nastajanje ideja u glavama nacionalnih genija nemoguće ograničiti unutar administrativnih međa. Tako se ideja Univerziteta, kao generatora ljudskih saznanja, javlja gotovo istodobno u mnogim evropskim nacijama. Znanje napušta samostane, sekularizacija nauke rezultira prvim sveučilištima u Bologni, Veneciji, Uppsali, Oxfordu, Budimpešti, Parizu i drugdje diljem kršćanske Evrope. Humanisti najplodnijeg srednjevjekovnog doba renesanse, žive kao kozmopoliti: Erazmo živi između Nizozemske, Engleske, Francuske i Italije. Descartes radi u Francuskoj i Nizozemskoj, a umire u Švedskoj. Veliki umovi Evrope živjeli su evropski. Evropska kultura nastavlja prelaziti nacionalne okvire, čak i kada ih podstiče i razdražuje nacionalizmima. Stvaraju se nacionalne historije unutar evropske historije filozofije, književnosti, umjetnosti. U međusobnoj osmozi, svaka ipak zadržava svoja dominantna obilježja i osobnosti. Neka imena odavno su prerasla okvire zemlje ili zemalja u kojima su stvarala. Nositelji ujedinjene kulture Evrope prije svih su: Calderon, Shakespeare, Moliere, Dante, Erasmo, Cervantes, Mon-

taigne, Pascal, Diderot, Rousseau, Goethe, Marx, Nietzsche, Kafka, Freud, Berdajev, Croce, Gasset, Shelley, Rimbaud, T. S. Eliot, Dickens, Tolstoj, Dostojevski, Mozart i mnogi, mnogi drugi.

Iako ova »lista« koju je pokušao domisliti Morin, niti izbliza nije cjelovita, ona ipak pokazuje da je ujedinjenu Evropu lakše shvatiti kroz integraciju intelektualnog nasljeđa, nego kao primjerice, konfederaciju ekonomski samostalnih država.

Evropa je ta, koja je svijetu donijela ideju povijesti, rekao je glasoviti filozof egzistencije Karl Jaspers 1946. u Parizu. Morin dodaje: »Možemo isto tako kazati da je na svijet donijela i ideju Nastajanja i shvaćanja evolucije«. Najzaslužniji mislilac za promicanje povijesnih znanosti, Giambattista Vico, zasniva historiju kao »scienza nuova«, koja počiva na drugačijim teorijskim pretpostavkama od onih, svojtvenih prirodnim naukama.

»Danas znamo, piše Morin, da je sve historija, sve je nastajanje. Iza pravolinijskog nastajanja XVIII. stoljeća tragično optimističkog nastajanja XIX. stoljeća (Nietzsche, Wagner) slijedila su neizvjesna nastajanja (Toynbee), dekadentna nastajanja (Spengler) i smrtonosna nastajanja (Valery). Povijest i nastajanje postaju problematični. Nije poznato da li sam Univerzum teži prema disperziji, rekonstrukciji, ponovnom započinjanju ili ništavilu. Evropa je postala najostjetljivije i najtjeskobnije središte ove problematizacije koja je proizašla iz njene kulture.«

Upravo taj upitni i teško definirajući karakter evropske kulture iznjedrio je neke sasvim oprečne pravce ljudske misli. Izgleda kao da je dialoški princip dominirajuća snaga cjelokupnog evropskog intelektualnog napretka. Religija (um, vjera) sumnja, mitsko mišljenje (kritičko mišljenje), empirizam (racionalizam, egzistencija) ideja, posebno (opće, problematizacija), ponovno utemeljenje, filozofija (nauka, humanistička kultura) naučna kultura, staro (novo, tradicija) evolucija itd. suprotstavljene su filozofijskopovijesne kategorije. No valja imati na umu da su one, koliko god bile u

sukobu, dio evropskog misaonog mozaika i nasljeđa. Osobeno je evropske kulture upravo u kontinuitetu i snazi njenih dijalogika u kojima niti jedna od konstitutivnih instancija ne uništava i ne istrebljuje druge, niti čak trajnije ne vrši hegemoniju.

Pa ipak, do erozije evropske kulture i dvojbe oko svake moguće koegzistencije, dolazi s velikim ratovima dvadesetog stoljeća. Otklon od liberalizma i liberalne demokracije, vidljiv u Njemačkoj već krajem XIX stoljeća, navještava tmaste oblake nad evropskim kontinentom. Panevropizam i kozmopolitizam ustupaju mjesto nacionalnim šovinizmima, avetima prošlosti, ideji »übermensch« i provincijalizaciji evropskih centara kulture i umjetnosti. Suluđe godine nacizma pokazuju kako sve može biti pragma. Spekulira se sa najvećim imenima evropske, integralne povijesti, Nietzsche, Wagner i neki drugi filozofi i umjetnici postaju tek pijuni dnevne politike. Evropa se u tom razdoblju, mučnom i neoprostivom, bagatelizira do krajnje granice. Sukob ideologija nastavlja se i nakon sloma fašizma. Politika »željezne zavjese« i hladnog rata dijele Evropu u dva tabora. Tko je u pravu? Koliko je to uopće važno? Evropa pati. Šovinistički i nacionalistički vulkani u zapadnoj Evropi i nadnacionalni, »ideološki šovinizam« na istoku, uništavaju ideju o Evropi kao cjelini.

Na svu sreću Evropa izgleda ulazi u jedno mirnije i produktivnije doba. Neokozmopolitizam evropskog usmjerenja, počinje se širiti kod upravljača, menagera, inženjera i profesora koji putuju Starim kontinentom zbog poslova, kolokvija kongresa i vježbaju međuevropsko povjerenje. Javlja se ideja o integralnom tržištu, o ujedinjenoj Evropi 1992.

Danas kada se nalazimo tek dvije godine udaljeni od velike evropske konfederacije, ne možemo a da se ne upitamo: Što ona donosi? U eri amerikanizacije i trivijalizacije kulturnih i umjetničkih vrednota, dobro je što će Evropa jedinstvena stati u zaštitu vrijednosti, koje su u krajnjoj liniji i nastale na njenom tlu. U trenutku kada su velike japanske tvrtke u stanju iz Evrope »odvući« najvrednija i najljepša umjet-

nička djela, ukoliko su ih u stanju platiti, javlja se potreba za obranom evropskog kulturnog identiteta. U tome je prvenstvena zadaća Nove Evrope. Nije to samo puki evropocentrizam, kako možda izgleda, već bojazan da svijet ne postane globalnim »Disneylandom«. Evropa se transformira, kao i toliko puta do sada. Rezultati prethodnih transformacija, međutim, potpuno su izvjesni. Što li će donijeti ova, nova, ostaje tek da se naslućuje. Nema li, međutim, Morinova knjiga u tom smislu stanovitu anticipacijsku dimenziju?

Bojan Luncer

Andelko Milardović

SPONTANOST I INSTITUCIONALNOST

Kairos, Beograd, 1989., 142 str.

Autor ove knjige, primjerene našoj i svjetskoj suverenosti, pristupio je promišljanju političkog djelovanja na jedan novi način.

Ne zadovoljavajući se tek pukom interpretacijom autora, škola i pravaca, on je odabrao vlastiti način razrade ovog problema, i kako nije našao uzora niti u domaćoj niti u stranoj literaturi, uputio se u duhovni avanturizam — pokušao je iz rekonstrukcije povijesnih primjera izvesti elemente za razumijevanje spontanosti i institucionalnosti kao dvaju modaliteta političkog djelovanja.

Autor je u svom istraživanju kategorije djelovanja nailazio na osporavanja koja su se odnosila na nemogućnost nalaženja jedinstvenog metodološkog instrumentarija i nemogućnost politologijskog i sociologijskog interpretiranja pojma spontaniteta.

Već u prvom dijelu knjige on daje različita tumačenja pojma spontanosti: opća, filozofska, psihološka, socijalno-politička. Prezentirana su shvaćanja ovog pojma kakovog ga nalazimo definirana npr. kod Kanta, Fromma, Morena, Canettija, Fanona i drugih.

Da bi svom shvaćanju dao određenu prezentnost autor poduzima analizu historijskog materijala (analizira ustanke, bune, štrajkove, demonstracije, studentske i omladinske buntove, proteste, manifestacije). Kratak prikaz tih povijesnih primjera, koji su po njemu osnovni pojavni oblici spontanog djelovanja, ide u prilog autorovoj tezi da su u povijesti politička i druga djelovanja bila spontana i institucionalna, a uspostavljanje jednog ili drugog modaliteta djelovanja ovisi o odnosima u društvu, povijesnim prilikama, položaju pojedinih društvenih grupa i klasa, revolucionarnoj situaciji.

Nakon izlaganja analize pojedinog pojavnog oblika spontanog političkog djelovanja autor je izveo moguće generalizacije, i definirao oblike ponašanja karakteristične za spontanitet u političkim akcijama.

Drugi dio knjige bavi se pojmom institucije i samog institucionalnog djelovanja sa sociologijskog i politologijskog aspekta.

Iz sociologijsko-antropološkog određenja može se zaključiti da čovjek egzistira unutar mnoštva društvenih institucija koje su njegove egzistencijalne utvrde, artificijelne tvorevine koje omogućuju funkcioniranje društva.

Kao političko biće čiji je život vođen institucijama, čovjek djeluje tako da zadovoljava svoje interese, a to političko institucionalno djelovanje odvija se unutar države ili političkog sustava i orijentirano je na:

1. agregaciju i artikulaciju interesa kroz partije i interesne grupe
2. uvećanje moći vladajućih grupa
3. očuvanje moći
4. borbu s protivnicima
5. osiguranje poretka
6. eliminaciju protivnika
7. ritualizaciju